

RECENZIJOS

K. Karulis, Latviešu etimoloģijas vārdu-nīca, Rīga: Avots, 1992, I. sēj. (A–O), 639 lpp.; II. sēj. (P–Ž), 671 lpp.

Taip jau atsitiko, kad po istorinio-lyginamojo metodo sukūrimo ir jo īstvirtinimo kalbos moksle beveik visu indoeuropeistu Meka tapo Lietuva, o ne Latvija. Mat latviu kalba, patyrusi daugiau išoriniu poveikiu, labiau pakito, joje atsirado gerokai daugiau negu lietuviu kalboje inovaciju. Todėl žymiausi XIX a.–XX a. pradžios indoeuropeistai lietuviu kalbai skyrė daugiau dėmesio ir savaimė suprantama, kad lietuviu kalbos faktų lingvistinėje literatūroje pasitaikydavo daug dažniau negu latviu kalbos. Turbūt nebus didelė klaida, jeigu sakysime, jog iki kapitaliniu J. Endzelyno darbu, skirtu latviu kalbos istorijai, pasirodymo, šios kalbos faktai to meto lingvistinėje literatūroje pasitaikydavo gana epizodiškai. Tikriausiai ši priežastis ir nulėmė, kad latviai iki šiol neturėjo savo kalbos etimologinio žodyno (germanisto N. Lapinio (1911–1989) darbas¹ jo atstoti negalėjo, nes jis siekė kitų tikslų).

Tiesa, domėtis latviu kalba, konkrečiau latviu kalbos leksika, indoeuropeistai intensyviau pradėjo po kapitaliniu J. Endzelyno darbu, ypač išėjus jo redaguotam ir papildytam K. Miūlenbacho žodynui, kuriame buvo sukaupti ne tik neįkainojami latviu kalbos leksikos lobiai, bet ir įdėtos J. Endzelyno parašytos tų žodžių etimologinės pastabos. Vadina-si, nors latviai ir neturėjo etimologinio žodyno, tačiau jo nebuvimą iš dalies kompensavo K. Miūlenbacho žodynas. Kitaip sakant, tam tikra prasme latviai netgi pralenkė lietuvius, nes kalbininkai galėjo naudotis šiame žodyne esančia latviu kalbos etimologine medžiaga ir susidaryti pilnesnį vaizdą apie

latviu kalbos leksikos kilmę. Vis dėlto K. Miūlenbacho žodyne pateiktos J. Endzelyno etimologinės pastabos negalėjo atstoti latviu kalbos etimologijos žodyno. Tokio žodyno kalbininkai labai pasigesdavo, ypač po to, kai Vokietijoje buvo išleistas E. Franckelio „Lietuviu kalbos etimologijos žodynas“. Bėda buvo ta, kad, išskyrus jau minėtą N. Lapinį, Latvijoje ilgą laiką niekas nesiryžo tokio žodyno rašyti, nors parengiamųjų (ir labai įdomių) darbu pokario metais išleido ne tik Latvijoje, bet ir užsienyje gyvenantys latviu kalbininkai E. Blese, B. Jēgers ir kt. Ir pagaliau šią spragą latviu kalbotyroje ryžosi užpildyti vyresniosios kartos latviu teisininkas ir kalbininkas Konstantinas Karulis (g. 1915 m.). Ilgo ir kruopštaus darbo vaisius ir yra anotuojamas solidus dviejų tomu „Latviu kalbos etimologijos žodynas“, kuris 1993 m. buvo apgintas kaip habilituoto daktaro disertacija.

Iš karto reikia pasakyti, kad K. Karulio darbas atliktas labai kruopščiai ir apgalvotai. Kadangi žodynas skiriamas ne tik kalbininkams, bet „visiems, kurie domisi latviu kalbos istorija“, todėl suprantama, kad tokiu atveju reikia pridėti ir daugiau įvairios paaiškinamosios medžiagos. Tai suprasdamas K. Karulis pirmojo tomo pradžioje, prieš santrumpų ir literatūros sąrašus, pateikia detalius transkripcijos paaiškinimus, kad eiliniam skaitytojui būtų lengviau orientuotis, kaip kitų ide. kalbu žodžiai yra susiję su etimologizuojamu latviu kalbos žodžiu. Šiam tikslui, matyt, skirtas ir antrojo tomo pa-baigoje (II, p. 583–665) spausdinamas priedas „Indoeuropiečių kalbos ir etimologija“, kuris yra ne tik populiarius ide. kalbu lyginamosios gramatikos konspektas, bet ir etimologijos pradžiamokslis. Todėl knyga tikrai bus naudinga visiems: ir kalbininkams, ir studentams filologams, ir eiliniams skaitytojams, norintiems sužinoti, iš kur, kada ir kaip atsirado vienas ar kitas latviu kalbos žodis.

Atidžiau susipažinus su K. Karulio „Latviu kalbos etimologijos žodynu“ matyti, kad jo autorius

¹ Žr. N. Lapinš, Latviešu vārdu etimoloģija, 1–3, Rīga, 1967–1975.

yra gerai išstudijavęs visą jam prieinamą lingvistinę literatūrą, kurioje ne tik etimologizuojami latvių kalbos žodžiai, bet ir nagrinėjami įvairūs jų darybos bei semantinės raidos klausimai, be kurių šiandieninė etimologija negali apsieiti. Todėl didesnių priekaištų dėl literatūros sąrašo reikšti negalima, nors jame vis dėlto pasigendi ne tik įdomių A. Ernout, A. Meillet ir P. Chantraine'o lotynų² ir graikų³ etimologijos žodynų ar V. Šauro „Slavų kalbų giminytės terminų etimologijų“⁴, bet ir E. Benveniste'o „Indoeuropiečių socialinių terminų žodyno“⁵, E. Çabejaus „Albanų kalbos etimologijos tyrinėjimų“⁶, A. J. Van Windekens naujojo tocharų kalbų etimologijos žodyno⁷ bei nuo 1952 m. leidžiamo F. Sławskio „Lenkų kalbos etimologijos žodyno“⁸ ir nuo 1974 m. leidžiamo „Praslavų žodyno“⁹, kurie į literatūros sąrašą nepateko galbūt per neapžiūrėjimą.

Labai vertingos prie kai kurių etimologijų esančios nuorodos K ir (K), reiškiančios, kad pirmuoju atveju etimologijos autorius yra pats K. Karulis, o antruoju, kad kitų kalbininkų pateiktos etimologijos šiame žodyne yra papildy-

² A. Ernout, A. Meillet, Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots, 4e éd., Paris, 1959.

³ P. Chantraine, Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots, 1–4, Paris, 1968–1980.

⁴ V. Šaur, Etymologie slovanských příbuzenských termínů, Praha, 1975.

⁵ E. Benveniste, Le vocabulaire des institutions indo-européennes, I–II, Paris, 1969.

⁶ E. Çabej, Studime rreth etimologjisë së gjuhës shqipe, I–XXVIII. – Buletin i Universitetit shtetëror të Tiranës, Seria shkencat shoqërore (nuo 1964 m. šis žurnalas vadinasi: „Studime filologjike“), 1960, 4 – 1968, 3.

⁷ A. J. Van Windekens, Le tocharien confronté avec les autres langues indo-européennes. Vol. 1. La phonétique et le vocabulaire, Louvain, 1976. Pirmasis šio žodyno variantas vadinosi: Lexique étymologique des dialectes tocharien, Louvain, 1941.

⁸ F. Sławski, Słownik etymologiczny języka polskiego, 1–5–, Kraków, 1952–1985–.

⁹ Słownik prasłowiański, 1–, Wrocław etc., 1974–.

tos ir pakoreguotos. Todėl skaitytojui nesunku orientuotis, kas šiame žodyne nauja. Be jokios abejonės, mus labiausiai domina šias nuorodas turinčios etimologijos, kurių iš tikrųjų yra ne mažai: pirmajame žodyno tome randame apie 160 naujų ir per 250 pakoreguotų etimologijų, o antrajame tome atitinkamai apie 80 naujų ir per 310 pakoreguotų¹⁰. Jos kalbininkui kelia ne tik įvairių minčių, bet ir skatina ieškoti papildomų duomenų, kurie patvirtintų arba paneigtų „Latvių kalbos etimologijos žodyno“ autoriaus teiginius. Tai didelis žodyno plusas. Kadangi trumpoje anotacijoje tiesiog neįmanoma išsakyti visų abejonų, todėl čia pasitenkinsime tik viena kita pastaba.

La. *balva* (I, 105), lie. *balva*, pr. *balwe* K. Karulis kildina iš ide. **bhel-* „spindintis, blizgantis, baltas“, t. y. laiko šį visose trijose baltų kalbose esantį ir specifinę reikšmę turintį žodį būdvardžio *báltas* (la. *balts*) giminaičiu. Formaliai K. Karulis pateikti argumentai lyg ir patvirtintų šią etimologiją, bet tik formaliai. Semantinė raida „baltas“ → „geras“ → subst. „nauda“ kelia daug abejonų. Pirmiausia todėl, kad lie. *balva* ir pr. *balwe* reiškia ne šiaip sau „naudą; dovaną“, bet „dovaną, kuria siekiama ką nors papirkti; kyši“. Ir ši reikšmė, matyt, yra sena, nes būtent šia reikšme šis žodis vartojamas senuosiuose prūsų ir lietuvių kalbos rašto paminkluose. Tikriausiai todėl etimologizuodami pr. *balwe* V. Toporovas ir V. Mažiulis nesiryžta pateikti naujų aiškinimų, – jie apsiriboja švedų kalbininko H. Peterssono dar 1920 m. pateikta šio žodžio etimologija, pagal kurią jis esąs giminiškas su arm. *baljanam* „trokštu“ ir oset. *bállun* „trokšti, pavydėti“¹¹ ir visai neužsimena apie A. Gaterio¹² bandymų

¹⁰ Be to, šiame žodyne pirmąkart, atrodo, visai be reikalo išskiriami ir atskirai aptariamai vadinamojo „jotvingių žodynėlio“, kurio originalo nėra vienas kalbininkas nėra matęs, žodžiai. Jie palyginti dažnai gali būti įvairiai interpretuojami ir todėl mažai ką teduoda vieno ar kito latvių kalbos žodžio etimologijai.

¹¹ Зг. В. Н. Топоров, Прусский язык. Словарь. А–Д, Москва, 1975, p. 190; V. Mažiulis, Prūsų kalbos etimologijos žodynas. А–Н, V., 1988, 132. Tiesa, naujausi tyrinėjimai rodo, kad oset. *bállun* negali būti siejamas su baltų k. žodžiais, nes

ši baltų žodį kildinti iš ide. **bhel(ey)*- „mušti, smogti“. Šiai A. Gaterio etimologijai nepritaria ir pats K. Karulis. Taigi labiau įsigilinus į šio baltų žodžio semantiką darosi aišku, kad K. Karulio pateikta etimologija yra tik dar vienas bandymas paaiškinti šio žodžio kilmę. Galimas daiktas, kad *balva* į baltų kalbas galėjo patekti ir iš kol kas nenustatyto šaltinio. Jeigu jis iš tikrųjų savas žodis (o taip manyti verčia jo buvimas visose baltų kalbose), tai šaknis **bal-* išliko tik šiame vedinyje ir kitur jokių pėdsakų nėra palikusi.

Taip pat abejonių kelia ir K. Karulio bandymas, remiantis kitų kalbininkų darbais, įrodyti, kad la. *meita* (I, 577–579) yra baltiškas žodis ir sietinas su la. veiksmažodžiu *mīt* „mainyti“. Vadinasi, tokiu atveju pirminė jo reikšmė buvusi „mainas, mainymo vienetas“. Bet tuo kol kas sunku patikėti. K. Karulio pateikta (I, 578) la. *meita* „mergina“ semantinė raida nėra pakankama, ir šis žodis dar laukia papildomų tyrinėjimų, nes v. ol. *meit*, s. v. a. *meit*, *meyde* „mergaitė, mergina; tarnaitė“, mano galva, ir fonetiškai, ir semantiškai labiau paremia tradicinį šio latvių kalbos žodžio kilmės aiškinimą.

Nesinori sutikti su „Latvių kalbos etimologijos žodyno“ autoriumi, jog la. *tēgāt* „klausinėti; kalbėti; apkalbėti“ (II, 383), *tēkāt* „suvokti; sužinoti, patirti“ (II 385) ir *ķengāt* „koneveikti, dergti“ (I, 460) yra tos pačios kilmės žodžiai, nes abejonių kelia ne tik la. *ķengāt* semantika, bet ir priebalsių *t>t'>ķ* prieš *e* raidos aiškinimas „emociškai sustiprinta *t* palatalizacija“ (I, 460), kuris ne latvių kalbos specialistui nėra pakankamas. Tokių ar panašių teiginių žodyne yra ir daugiau.

Rašydamas „Latvių kalbos etimologijos žodyną“ K. Karulis negalėjo nesusidurti dar su viena problema, kuri aktuali tiek latvistams, tiek ir lituanistams, – iki šiol neturime lietuvių kalbos skolinių latvių kalboje ir latvių kalbos skolinių lietuvių kalboje žodynų. Todėl ne visada galime tiksliai pasa-

jis kilęs iš iranėnų šaknies **var-* „trokšti, norėti“. Plačiau apie tai žr. В. И. Абаев, Историко-этимологический словарь осетинского языка, I, Москва–Ленинград, 1958, 248–249.

¹² A. Gätters, Bemerkungen zur indogermanischen Wurzel **bhel(ey)* „schlagen“. – KZ 72 (1957) 80–86.

kyti, ar žodžiai iš tikrųjų yra giminiški, ar vienos kalbos pasiskolinti iš kitos, – ypač jeigu jie tomis pačiomis arba labai artimomis reikšmėmis vartojami pasienio tarmėse. Pvz., K. Karulio giminiškais laikomi atitinkamiems latvių kalbos žodžiams lietuvių dialektizmai *kriėvai* „rusai“ (I, 425), *slīņkas* „tingus, vangus“ (II 228), *sudābras* (II, 318), *valgas* „virvė“ (II 476) ir kt. tikriausiai yra lietuvių pasiskolinti iš latvių.

Baigiant norisi dar kartą pabrėžti, kad, išskyrus be atitinkamos nuorodos pateiktą hibridą *ridavōti* (II, 117), visi kiti lietuvių kalbos žodžiai „Latvių kalbos etimologijos žodyne“ pateikti gana tiksliai, – pasitaiko tik viena kita priegaidžių žymėjimo klaida, pvz., *nūjā* (I 90) = *nujā*, *ožkā* (I 94) = *ožkā*, *bailū* (I 97) = *bailū*, *elsūoti*, *alsūoti* (I 265) = *elsūoti*, *alsūoti*, *virvė* (II 539) = *virvė*, *žlesti* (II 558) = *žlesti*.

Čia nurodyti netikslumai nėra esminiai – panašių dalykų galima rasti kiekviename etimologiniame žodyne – o pareikštos abejonės taip pat yra diskusinio pobūdžio, nes etimologija, anot „Lietuvių kalbos etimologijos žodyno“ autoriaus E. Fraenkeli, „yra labai siūbuojantis ir tizus laukas, ir dažnai niekuo lemiamu čia negalima prisidėti“ (LEW I, p. IV). Jos rodo, kad K. Karulio „Latvių kalbos etimologijos žodynas“ ne tik suaktyvins lietuvių k. etimologijos tyrinėjimus, bet ir taps kiekvieno baltisto (bei indoeuropeisto) parankine knyga.

Juozas Karaciejus

Lietuvių kalbotyros klausimai, XXXII: Baltų onomastikos tyrinėjimai, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1993, 250 p.

Leidinyje skelbiami baltistikai ir lituanistikai labai vertingi straipsniai.

Ojaro Bušo latviškai spausdinamame straipsnyje (p. 15–20) analizuojamos Suomijos gyventojų įtariamai baltiškos pavardės. Pasirodo, tokios kaip *Vilkas*, *Kaunas*, *Aste*, *Bernas*, *Sarma*, *Vasara* ir kt., tik iš pirmo žvilgsnio atrodo baltiškos, plg. suomių būdvardį *vilkas* ‘žvalus, guvus’, daiktavardį *kauna* ‘priešiškumas, blogybė’, *vasara* ‘plaktukas’ ir pan. Taip pat *Lieta*, *Lieto*, *Latva*, *Latve*, *Latvi*, *Latvela* tipo pavardės neturi nieko bendra su baltų etnonimais (suomių *lieto* ‘švelnus’, *latva* ‘la-